
věra brožová

V PROUDU ČASOVÝCH SMĚŘOVÁNÍ (A PROTI NIM)

úvodní slovo konference

27. prosince uplyne 150 let od doby, kdy se v Dušní ulici na Starém Městě pražském, v domě U bílého křížku, který dnes už nestojí¹, v rodině kostelníka chrámu sv. Ducha narodil Zikmund Winter. A tento záznam z kulturního kalendáře můžeme považovat za motto předsunuté pěti půldnům, které tady, v Rakovniku, chceme společně věnovat Wintrovu dílu. Jsem však přesvědčena, že i kdyby se přímo nenabízelo tak kulaté wintrovské výročí, stejně by se brzy sešlo, možná že jen trochu užší, společenství badatelů, i „pouhých“ milovníků historie a krásné literatury, kteří by cítili potřebu hovořit spolu právě o Wintroví, o jeho vědeckém a uměleckém odkazu a nejspíš o obojím současně.

Zdá se, že s postupně uplývajícím stoletím celý rozsáhlý celek Wintrových prací nabývá na přitažlivosti. Není divu: řada historiků se zabývá základním výzkumem období českého raného novověku, dobou, v níž se vědec i umělec Winter pohyboval nejčastěji a s jistotou; jako metodologicky podnětné se přijímá mikrohistorické bádání a Wintrový detailní sondy do nejrůznějších oblastí života městských obyvatel mají s jeho východisky mnoho společného. U širší veřejnosti znovu roste zájem o popularizaci poznatků, které se váží k svátečním i všedním dnům minulosti – a podporují ho dokonce i nejrůznější zájmové i komerční aktivity, pokoušející se mimo jiné oživit staré technologie. V literární vědě a jazykovědě se stále věnuje pozornost užití citátu a intertextualitě ve všech jejích podobách, pod vlivem nejostřejších vrcholů zbavené postmoder-

1 Dům čp. 899 byl zbořen na přelomu století při asanaci města. K prostředí Wintrova rodiště podrobněji J. Borecký: Z mládí Zikmunda Wintra. *Lidová demokracie* 6. 6. 1948, s. 5.

nistické vlny se v umělecké literatuře stále experimentuje s mísením nejrůznějších stylů a žánrů a především – trvalé a věčné je nejobecnější, existenciální tázání po smyslu lidského života i dějinného směřování. Ve všech těchto případech se sto let staré Wintrovo dílo znovu jeví jako znovuootevřený novým pohledům, leckdy dovede překvapit a zaskvit se v nečekaném lesku.

S odstupem doby stále zřetelněji vyvstává jeho zvláštní, v dějinách české kultury řídká vlastnost: je kompaktním a přístupným celkem, k němuž lze sice přistupovat z hlediska tradičního vymezení badatelského zájmu literární vědy, lingvistiky či historie, avšak takový přístup stěží obsáhne jeho specifiku; navíc celek Wintrova odkazu má sice své nejostřejší, hraniční obrysy, které tvoří na jedné straně devět rozsáhlých vědeckých pojednání a na druhé pět nebo šest vrcholných novel a *Mistr Kampanus*, nejpočetnější je však v onom „středu“, v pracích které se z dnešního pohledu nezřídka pobývají na hraně mezi historiografií a beletrií, střídavě se přiklánějí tu k jedné, tu k druhé straně a někdy představují jakýsi předstupeň novodobé literatury faktu.

Často se na ně pohlíželo jako na „šedou zónu“ Wintrovy tvorby, jako na pouhé přípravné zázemí pro dva hlavní proudy autorova snažení, umělecký a vědecký, které se vyhraňovaly později a postupně. A skutečnost, že si i pozdní Wintrovy vědecké práce a vrcholná beletrie podržely některé rysy jejich rukopisu (mísily konvence vžitě pro odborné a umělecké žánry; kladly důraz na ozvláštňující, často i marginální detail a jeho kumulaci, málokdy dospívaly ke shrnujícím závěrům popř. je nahrazovaly ironizující poznámkou) byly zhusta podporou argumentů těch kritických soudů, které nereflektovaly vícerozměrnost Wintrova pozdějšího přístupu k historické skutečnosti. Z pozic svých oborů častěji poukazovaly (řečeno s F. X. Šaldou)² na „meze (uměleckého, V. B.) talentu Wintrova“ či (viděno Tomášem Kalinou) na neúplné „ovládnutí látky“ bez „celkových úsudků, výkladů a závěrů“.³

Hledat kořeny Wintrova celistvého a osobitého tvůrčího založení poněkud paradoxně předpokládá konstatovat jeho počáteční příklon k žánrům

2 F. X. Šalda: rec. Z. Winter, *Bouře a přehánka*, cit. dle *Kritické projevy* 7, Praha 1953, s. 102.

3 T. Kalina: rec. Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské a O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, *Český časopis historický* 7, 1901, s. 465.

dobové publicistiky – a ne pouze té popularizační; v tomto kontextu je nutno zastavit se právě u Wintrovy (zdánlivě) nevyhraněné tvůrčí oblasti. Takové byly první příspěvky, které mu v letech 1880 a 1881 otiskly pod čarou denní listy a renomované časopisy *Světozor* a *Lumír*.⁴ Nejen kvůli Wintrovu prvnímu odbornému článku v *Muzejniku*⁵ ale zvláště díky jeho četným příspěvkům do „zábavných a poučných“ časopisů, jak se v podtitulu stále ještě vymezovaly i výrazně literárně zaměřené *Květy* a znovu i Sládkův *Lumír*, se s Wintrovým jménem už v polovině 80. let začal spojovat přídomek „pilného badatele“ a záslužného shromažďovatele materiálu, popularizátora, který přesně podle pramenů detailně popisuje prostředí a čtenáři zábavnou formou přibližuje, „oživuje“, dávno zapadlé, archivními prameny zachycené drobné denní události.

V době, kdy Winter vstupoval do povědomí čtenářů i odborníků svými „malými historiemi“, či „obrázky“ měly takové soudy zcela jiné hodnotící znaménko než o dvacet let později. V 80. letech Winter ještě našel půdu důkladně připravenou přijímat vše, co mohlo pramenně doložit jakýkoli poznatek využitelný pro metodologicky nevyhraněný obor kulturní historie. Svými prvotinami dokonale splňoval dobovou objednávku – pod zastřešením nově se formující vědní disciplíny byly vědecké shromažďování veškeré, třeba marginální údaje, pocházející často jak z filologicky a

- 4 Do léta roku 1884, kdy se přestěhoval do Prahy a začal vyučovat na Akademickém gymnáziu, tak vydal v *Národních listech* fejetony Z lesů křivoklátských (5. 6. 1880), O čarodějnicích I, II (7. 7. a 20. 7. 1880), Rhadamanthys (29. 1. 1884, 30. 1. 1884), v *Českých novinách* fejeton Gallanthomme z předešlého století (11. 11. 1882), v *Pokroku* fejeton Osudné slovo (27. 2. 1884); obsáhlejší příspěvky s různou mírou uměleckého zpracování materiálu vyšly ve *Světozoru*: Golgata (14. 1880, s. 507–511), Jiřík z Kozlan, odpovědník a škodce zemský (16. 1882, s. 31–34, 43–46, 54–55, 78–79), Rakovnický primátor (16. 1883, s. 187–190, 201–202, 211–214, 226, 253–238, 247–250, 259–262, 271–274, 283–286, 295–298, 208–310, 318–319, 332–334, 343–346, 354–355), Bitva v Hodyni (16. 1882, s. 543–544, 555–558), Nezbedný bakalář (17. 1883, s. 177–178, 190–191, 202–205, 214–215, 230–231, 243–245, 254–255, 266–268, 278–280, 291–292, 302–303, 314–315), Démon ctižádostivý (18. 1884, s. 450–451, 462–463, 475, 487, 498–500); v *Lumíru*: Ze staré rodné kroniky (9. 1881, s. 505–508, 513–517), Příšera (10. 1882, s. 321–324, 337–341, 355–359, 371–374), Příspěvek k dějinám lékařským (11. 1883, s. 256–257, 327–330, 344–345), K dějinám němčiny v Čechách (12. 1884, 329–332, 339–343) a *Ruchu*: Umělci na žebrotě (6. 1884, s. 344–345, 359–361, 367–371).
- 5 Z. Winter: Rakovník století šestnáctého. Příspěvek ke kulturním dějinám českým, *Časopis Muzea Království českého* (dále ČČM) 57, 1883, s. 449–472; 58, 1884, s. 81–99, 222–238, 225–246; 59, 1885, s. 23–45.

národopisně zaměřeného sběru generací předchozích, tak z příspěvků soudobých (i diletujičích) regionálních nadšenců. Mezi ně se zařadil i třiatřicetiletý historik Winter, který v dobách studií prošel školením u městského archiváře Josefa Emlera.

Podnět, který způsobil zlom ve Wintrově odborné orientaci, přišel až po čtyřech letech jeho působení na rakovnické reálce.⁶ Do té doby Winter proslul spíše jako loajální učitel a spiritus agens společenského života města, své odborné ambice směřoval hlavně k získání doktorské hodnosti (1879); rigorózní práce však neměla s okruhem jeho budoucího zájmu nic společného – věnoval ji fecké kolonizaci.⁷ Oslovila ho až výzva adresovaná nejširší veřejnosti, kterou je záhodno připomenout už proto, že dokládá jeden ze způsobů, jak se v minulém století vzbuzoval zájem o regionální historii. Winter sám však tento fakt o „vlastivědných“ kořenech své vědecké dráhy obcházel a ani sympatizující J. V. Šimák, jenž rok po Wintrově smrti vydal jeho bibliografii, spojenou s obsáhlým biografickým úvodem, nepovažoval za nutné ho zmínit.

Časopis pro památky křesťanského umění *Method*, tisková tribuna „vědeckoumělecké jednoty“ *Akademie křesťanská v Praze*,⁸ vyzval v srpnu roku 1878 z popudu archeologického odboru *Akademie amatérské* zájemce k vypracování elaborátů, které by pomohly sestavit „úplný inventář křesťanských starožitností a uměleckých památek v zemích Koruny svatováclavské“. Měl sloužit k budoucímu sepsání dějin umění a proto byl pro zájemce přiložen i seznam „otázek archeologických“, jichž se měli dobrovolníci držet.⁹ Už na počátku roku 1879 mohl redaktor *Methodu*, František Josef Lehner (shodou okolností vinohradský farář, který Winttra doprovázel na jeho poslední cestě) rakovnického příspěvatele pochválit, že sestavil celou „monografii města“, „vědecké dílo v ohledu každém dů-

6 Událost s uměleckou licencí zachytil prozaik K. Mejstřík: *Deset šťastných let*, Rakovník 1987.

7 K Wintrovu rakovnickému působení dosud nejdrobněji sb. *Zikmund Winter a Rakovník*, ed. J. Bartoš, Rakovník 1937. Srov. též J. V. Šimák: *Zikmund Winter. Materiály k vypsání života i díla*, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* (dále ČSPSČ), s. 14; Z. Winter: *Paměti ze života dvou přátel*, ed. V. Brožová, Rakovník 1996, zde zvl. s. 31 a 34.

8 K založení a cílům spolku srov. *Method* 1, 1875, s. 45–48.

9 *Method* 4, 1878, s. 89–92.

kladné“ a navíc s šesti velkými vyobrazeními památek, které profesoru Wintroví (spolu se sběrem místních pověstí) vypracovali jeho žáci.¹⁰ Jako vzorovou práci začínajícího regionálního historika posléze *Method* už roku 1880 otiskl Wintrovu stať *Stavba chrámu svatého Bartoloměje v Rakovníce*.¹¹

Práce svědčí o nejen počátcích Wintrova rakovnického archivního bádání,¹² můžeme ji též pokládat za jeden z prvních dokladů o autorově stylistické svéráznosti, o jeho „osobitém rukopisu“ či „živém slohu“, který později u vědeckých prací vyvolal značné rozpaky. V prostém popisu budování chrámu se totiž Winter s lehkou ironií stylizuje do role vzrušeného objevitele, ne nepodobně (často zlehčovaným) klišé dnešních autorů literatury faktu – byť hodlal čtenáře pouze seznámit s jednotlivými kroky stavby a jejich pozadím: „Poněvadž archiv městský v nejlepších svých částech světem se toulá, jsa díl v archivu zemském, kdež leccos opisuje se, díl jsa i v rukou rozličných soukromníků: nezbyvalo nic než paběrkovati v tom, co zbylo, a hle! kniha berní z let 1435–1450 obsahuje data tu sporá, tam hustější, z nichž se k svrchu položené otázce dobře odpovídá.“ Za hojného používání diakritických znamének, tak jako by poslouchal vzrušený, dikcí formovaný a odstíňovaný mluvený výklad, potom prochází čtenář ciframi a stavebními postupy, kdy „nevinná řádka v počtech městské knihy“ svědčí o zanedbávání financí, purkrabí z Hrádku (Křivoklátu, V. B.) je „kapitánem stavby“, která „šla ještě loudavěji před se“ či nepovedený portál „živá rozhodnou prázdnotou“.¹³

Dnes můžeme těžko posoudit formu Wintrových pozdějších přednášek. Jejich účastníci se shodovali pouze v tom, že byly „živé“ a pro posluchače přitažlivé.¹⁴ Kdo však četl aspoň ukázky z Wintrových kore-

10 *Method* 5, 1879, s. 11.

11 Z. Winter: *Stavba chrámu svatého Bartoloměje v Rakovníce*, *Method* 6, 1880, s. 61–63.

12 K Wintrovu zájmu o rakovnický archiv M. Görtler: *Počátky Wintrova archivního studia*, *Věstník muzejního spolku královského města Rakovníka a politického okresu rakovnického*, sv. 33, 1948, s. 73–76; J. Čech: *Zikmund Winter a rakovnický archiv*, s. 33–35 tohoto sborníku.

13 Z. Winter: *Stavba chrámu... tramtéz*.

14 Srov. např. *Národní listy* 31. 1. 1886, příl. s. 2, tamtéž 11. 4. 1889, s. 2–3; *Hlas národa* 23. 12. 1888, s. 2.

spondence, v níž přestupuje většinu pravidel dobové epistolografie (aniž by mu adresáti odpovídali stejně) snad si představí i temperament Wintrova mluveného projevu. Ten jako by se promítal i ve stylizaci pozdějších „fejetonů“, „historií“ a „obrázků“.

Rubrika podčárníku byla vždy dostatečně volná, a v novinách této doby se zhusta pěstoval i „fejeton poučný“. Platilo to i pro *Národní listy*, které Winter oslovil nejdříve. Jeho morytát *Z lesů krívoklátských* a následující drobtý z čarodějnických praktik a procesů *O čarodějích*,¹⁵ které poskládal z několika zápisů v rakovnickém archivu, tu mohly zaujmout nejen přiblížením pramenů, ale i atraktivním tématem a odlehčeným podáním jejich objevitele, badatele Wintra.¹⁶

Wintrový příspěvek se tak náhle octly v těsné blízkosti fejetonů, podepsaných autorským trojúhelníčkem Jana Nerudy, autora zvláště obdivovaného generací, která dospívala a podnikala první kroky na poli literatury v době táborů na konci 60. let. Ne náhodou Winter přisoudil Nerudovi lichotivou kritiku na svůj výkon v divadelním představení Akademického čtenářského spolku,¹⁷ „By Neruda čtvrt svého pera půjčil!“ emfaticky volal v biografickém medailonu, kterým se představoval čtenářům *Světozoru*.¹⁸ Humor a ironie, s níž se oblíbený fejetonista Neruda dovedl zmocňovat nejrůznějších témat, jeho schopnost nahlížet je prostřednictvím drobných, často kumulovaných „žánrových“ detailů, i zvýrazněný kontakt se čtenářem silně souzněly s Wintrovým založením – zcela nová však byla

15 Viz pozn. 4.

16 Srov. Z. Winter: *Z lesů krívoklátských*, *Národní listy* 5. 6. 1880, s. 1: „Krásný, ba překrásný je Krívoklát! Ale tak neříkal žádný pytlák, jež myslivci krívoklátská uchvátili v stínech lesních a jako zvíře vzhůru na hrad vlekli. Však uměli také ti páni na Hrádku s pytláky točiti! Archiv města Rakovníka zachoval o tom několik drobtů, jež postačí, aby člověku i tužšímu pokazil se žaludek i humor aspoň na den. /.../ Ale tenhle Fous, občánek ze Skryje, vyvedl Rakovnickým švandu! /.../ Tehdáž (roku 1526) uměl dobře palce šroubovati Jan Vřetyňko, soused rakovnický a toho času velmi zasloužilý náčelník městské policie. Při Fousově mučení pili páni pivo bílé a za jídlo vydali osm grošů na obecní outraty. A běda! Když zatvrzelý pytlák konečně otevřel ústa svá, jmenoval určitě a jasně poctivou hlavu městské policie jako schovavače lesního zlodějství.“

17 Srov. Z. Winter: *Paměti ze života dvou přátel*, s. 28 a poznámky.

18 -p: Dr. Zikmund Winter, *Světozor* 30, 1886, s. 106.

skutečnost, že Winter se „vzor“ nerudovského fejetonu odvážil použít při předvedení pramenného historického materiálu.

Netrvalo dlouho a známí pražští redaktoři Primus Sobotka ve *Světozoru* a později i Wintrův středoškolský učitel Václav Vlček, vydavatel *Osvěty*, si uvědomili, že se jim naskýtá příležitost získat originálního a čtenářsky atraktivního přispěvatele. Winter této příležitosti hojně využíval; jistě i proto, že slibovala přilepšení k nevelké gáži, kterou otcové města mohli poskytovat učitelům své reálky; ti se na oplátku všemi silami snažili dostat ji pod státní správu.¹⁹

„Poučné“ či spíše popularizační články tvořily stále ještě důležitou část obsahu téměř veškerých „ne odborných“ časopisů, byla jim vyhrazena zvláštní rubrika a historické zajímavosti či spíše sondy podložené pramenným badáním tvořily její podstatnou část. Pokračovala tak tradice, která byla u nás založená v polovině padesátých let časopisem *Obzor* a Mikovcovým *Lumírem* a na kterou v listech *Pražské noviny* a *Prager Zeitung* v 60. letech navázal *Josef Svátek*. Až v roce 1890, zpochybnil v *Národních listech* tuto praxi z pohledu nastupující umělecké generace Hubert Gordon Schauer, když si při hodnocení české časopisecké produkce stěžoval, že oproti německým časopisům poučná část „zabírá mnohem menší prostoru a týká se obyčejného, praktického života mnohem míň“ a ironicky (také ve vztahu k plodnému Wintrovi) konstatoval: „Dovídáme se tu tak často, co starší Čechové dělali, že známe mnohem líp nežli Dalimil a Veleslavín jakou naši předkové měli kuchyň, jak se ženili a vdávali a jak hráli v karty. To vše jsou moc zajímavé věci; ale když člověk vezme do ruky kterýkoli časopis, kterékoli číslo jeho, a tam se neustále dovídá toho, co starší Čechové dělali, věru že se mu musí namanouti otázka, zdali mladí Čechové něco dovedou dělat, mimo psát a číst, co dělali staří!“²⁰ Stejně tak jako se Winter v Rakovníku dovedl prosadit vůči amatérskému historio- grafovi Františku Levému, který v pozici pomocníka zachránce archivu

19 K Wintrově podílu na těchto snahách např. Z. Winter: O rozvoji školství rakovnického, in *Slavnostní spis na paměť padesátiletého trvání vyšších reálných škol v Rakovníku*, Rakovník 1883; týž: *Memorandum podané v příčině frekvence na reálce v Rakovníku*, příležitostný tisk, Rakovník 1884; Z. Winter radě města Rakovníka 25. 4. 1884, průvodní dopis k *Memorandu*; Z. Winter zastupitelstvu města Rakovníka 10. 4. 1884, dopis jímž v souvislosti s přesídlením do Prahy rezignuje na členství v zastupitelstvu. Dokumenty ve fondu Z. Winter, Okresní archiv v Rakovníku.

20 H. G. Schauer: *Naše beletristické časopisy*, cit. podle *Spisy*, Praha 1917, s. 204–205.

Františka Hovorky, sbíral prameny k dějinám města i regionální pověsti,²¹ snadno v této situaci prorazil i mezi ostatními odbornými příspěvateli dobových časopisů.

Jeho „obrázky“ sice zpočátku vycházely ve *Světozoru* v historické a archeologické rubrice a podnět k tomu možná dala atypická první *Golgota*, která (podle Wintra) typ žánru nenaplněovala.²² Lumír je však ve svém obsahu ihned zařadil pod oddíl původní beletrie a také Winter je později oddělil od fejetonistických črt, sebraných do svazku *Malé historie ze života staročeského*²³ a vydal ve dvou řadách: *Starobylé obrázky z Rakovnícka a Rakovnické obrázky*.²⁴

Na žánr prozaického „historického obrázku“, jak poněkud konvenčně Winter pojmenoval své prvotiny *Golgata*, *Příšera*, *Rakovnický primátor*, *Jiřík z Kozlan*, *odpovědník a škůdce zemský* či *Nezbedný bakalář* byli čtenáři *Květů*, *Lumíra* i *Osvěty* zvyklí už z pera tehdy prvního adjunkta českého zemského archivu a předsedy literárního odboru Umělecké besedy Františka Dvorského. Jeho *Naše staré obrázky* navíc těsně před Wintrovým časopiseckým debutem vyšly knižně.²⁵ Na rozdíl od literárně zkušenějšího Koldy Malinského (Josefa Laciny), slanského učitele a regionálního badatele, který začal své beletrizované archivní poznatky uveřejňovat ve stejné době, avšak přiklonil se po Dvorského příkladu k tradičnější formě fabulované historické povídky, se Wintrův obrázek přidržel podoby, která měla úspěch už v *Národních listech*.

Z fejetonové skládky zajímavých, často z různých období vybraných faktů, které se vztahovaly k jednomu tématu, sice přešel na vylíčení jediného příběhu, nezavrhl však nejrůznější odbočky, včetně citací z pramenů, které k němu měly – třeba i volnější – vztah jen když mohly celistvěji osvětlit historické pozadí, či spíše časové a prostorové „mikroklima“

-
- 21 F. Levý: *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896; Winter se svou autorkou výrazně zasadil o vydání díla.
- 22 Srov. Z. Winter: *Rakovnické obrázky*, řada 1, Zikmunda Wintra sebrané spisy z beletrie a kulturních studií (dále SS), sv. 1, Praha 1911, předmluva, s. 5–6.
- 23 Z. Winter: *Malé historie ze života staročeského*, Velké Meziříčí 1888.
- 24 Z. Winter: *Starobylé obrázky z Rakovnícka*, Praha 1886, druhý svazek již pod titulem *Rakovnické obrázky*, řada 2, Praha 1888.
- 25 F. Dvorský: *Naše staré obrázky*, Praha 1879; týž: *Naše staré obrázky II*, Praha 1880.

Rakovníka 16. století (nejpatrnější je tento postup u *Nezbedného bakaláře*; také posuny textu u jeho filmové verze, sestavené ze dvou Wintrových „rakovnických obrázků“, dostatečně napovídají o obtížích při udržení jednotné fabulační linie).

Odbornou kvalitu tohoto typu Wintrovy rané povídky přitom mělo čtenáři předesílat už neobvyklé uvedení autora v podtitulu: „kulturní obrázek z archivu rakovnického“ téměř vždy „nakreslil“, „vyčetl“ či jen „podával“ „dr. Sigmund Winter“. Dojem, že v Rakovníku sídlí graduovaný dopisovatel, vzdělaný krajánek, který „z ústraní venkovského města a z tiché pracovny zasilal práce své redakcím i čtenářstvu vždy vítané“²⁶, nejenže podtrhoval ověřenost předkládaných informací, a dodával punc vědecké správnosti nejrůznějším, často na malém časovém výseku nahromaděným situacím, typizujícím život Rakovníka (trhy, školní život, útrpné dotazování atd.) – umožňoval také autorskému vypravěči podtrhnout zvláštnosti prostředí venkovského města a líčit jeho okolí.

Popularita poloreportážních cestopisných „obrazů“ byla ověřena minimálně od dob Boženy Němcové a Karla Havlíčka Borovského, výrazně k ní přispěli v *Národních listech* Wintrův oblíbenec Neruda či Josef Václav Sládek „americkými“ fejetony a črtami.²⁷ Pražan Winter však reportoval z Rakovníka ve dvou chronologicky oddělených vrstvách: psal o jeho lidech minulých a současně, byť někdy okrajově či náznakově, v závěrech svých „obrázků“, i o současných obyvatelích malého města (mezi něž se sám počítal) a jejich vztahu k dochovaným stopám předků. Pro knižní vydání z let 1886 a 1888 pak odstraňoval výroky typu: „Navštívíš-li nás milý čtenáři v Rakovnici, k čemuž tě srdečně zv, nestěžuj sobě podívatí se na hřbitov náš. Pěkný právě není. Víš, my nemáme stromů rádi. Ale něco tě bude zajisté velmi zajímati. Kdybys vylezl po několika krkolomných schodech do úzké vížky /.../“²⁸ A pokud Winter připustil, že v Rakovníku 80. let „všecko bylo mně, rodilému Pražákovi, novo a zajímavo“ a že brzy postřehl, „že ti lidé žijí stejně tak jako jejich předkové před třemi sty

26 J. F. Vrba (F. Dlouhý): rec. Z. Winter, *Starobylé obrázky z Rakovnicka*, *Literární listy* 7, 1886, s. 139.

27 J. V. Sládek: *Má Amerika. Fejetony a příhody 1871–1892*, edd. J. Janáčková a J. Víšková, Praha 1998.

28 Z. Winter: Ze staré rodinné kroniky, *Lumír* 9, 1881, s. 517; srov. též: Z rodinné kroniky, *Rakovnické obrázky*, řada 2, Praha 1888, s. 33: „Navštívíš-li, milý čtoucí Rakovník, k čemuž tě srdečně zv, nestěžuj sobě podívatí na hřbitov. Kdybys vylezl /.../“

léty“²⁹, vkládal paralelní zamyšlení o věčných konstantách lidských povah a důsledků jejich jednání i do svých próz. Ještě jedna spojnice mezi minulostí a současností u něho vykristalizovala právě v této době: Winter začal esteticky využívat historickou slovní zásobu, speciálně ta slova, jejichž sémantický obsah se postupem času posunul, a vkládal je do své hovorovou dikcí poznamenané věty. Jak upozornila již Jaroslava Janáčková,³⁰ dosahoval tím jejího specifického zabarvení, díky kontrastnímu pnutí těchto „diachronních homonym“ (termín Alexandra Sticha)³¹ získávala na expresivité či nesla humorné konotace.

Až na první „obrázek rakovnický“, *Golgotu*, Winter nikdy své práce pro knižní vydání výrazněji neupravoval.³² Rané změny ve Wintrových prvních obrázcích, však jakoby odrážely autorovu novou životní situaci po roce 1884. Ve třiceti osmi letech se znovu přestěhoval do Prahy, dostal se do centra odborného dění, začal opět bádát v městském archivu a brzy se sblížil s řadou historiků starší generace: mj. sedával u stolní společnosti V. V. Tomka, kam ho přivedl kolega z Akademického gymnázia Antonín Truhlář. Z pozice „obrázkáře venkovského“ definitivně přešel do role kulturního historika. „Toto jest má práce z oboru kulturní historie,“ nadepsal rukopis fejetonu *Z lesů křivoklátských*³³ určený pro nakladatelství, knižní soubory obrázků znovu doplňoval citacemi pramenných dokladů a odkazy pod čarou. Zahlcoval je dalšími údaji a paradoxně mezní podobu textu stále více posouval směrem od beletrie, ve shodě se svým proklamativním odborným směřováním. „Měl jsem od počátku úmysl jiný, nežli má literatura krásná,“ zdůrazňoval i na konci života.³⁴ Svůj styl však nadále nehodlal výrazněji měnit ani v pracích, kterými hodlal získat své vědecké renomé.

Před vydáním prvního dílu *Kulturního obrazu českých měst* konzultoval celou práci s Josefem Emlerem. „Tři první knihy Vašnostina spisu

29 Z. Winter: *Paměti ze života dvou přátel*, s. 35.

30 Z. Winter: *Obrázky*, ed. J. Janáčková, Praha 1972, doslov, s. 330.

31 Srov. A. Stich: K stylistice historické prózy, s. 123–135 tohoto sborníku.

32 Srov. Z. Pešat: Dvě údobí Wintrový prózy, s. 136–141 tohoto sborníku.

33 Fond Z. Winter, literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP).

34 Z. Winter: *Rakovnické obrázky*, řada 1, SS, sv. 1, Praha 1911, předmluva, s. 5.

Život v českých městech, za jehož přečtení jste mě žádali k tomu konci, abyste v knihách následujících buď tímže způsobem pokračovali anebo dle pokynů ode mne přijatých další práci svou upravili, přečetl jsem pozorně a měl při tom opravdové potěšení z práce Vaší velmi podařené. Bude to příspěvek velevzácný k poznání vnitřních poměrů vlasti naší, který vedle bohatosti látky vyniká též formou i kruhům širším přístupnou, což bohužel při četných dějepisných pracích nebývá. Proto zůstaňte při dosavadním způsobu svého pracování; jsemť přesvědčen, že takto úloze své nejlépe dostojíte“; psal Emler Wintrovi již 10. listopadu 1888³⁵ a připsal na zadní straně listu dokládá, že dopis byl pragmaticky využit jako „příloha A“ k žádosti o finanční podporu fondu Matice české pro vydávání původních vědeckých spisů.

Matice česká pak *Kulturní obraz*, dedikovaný Josefu Emlerovi, „učiteli svému, bývalému i nyníjšímu“ vydala s příznivými posudky historio-
grafických autorit Václava Vladivoje Tomka a Antonína Gindelyho. Ani jeden z recenzentů však nesdílel Emlerovo potěšení z Wintrova stylu, z jeho „přístupnosti“. Tomek dokonce neopomněl připomenout, že „sloh jest více beletristický ano dílem i humoristický než dějepisný“.³⁶ Winter v druhém dílu své práce výtku, jež se opakovala i v některých pozdějších recenzích³⁷ přijal s předzvěstí své později stupňované nedůtklivosti.³⁸ Dosud byl zvyklý na chválu určenou znalci, který se záslužně sklání k širšímu publiku³⁹ jako „realistický vypravovatel vzácné verry a bez-

35 Fond Z. Winter, LA PNP.

36 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst I, Život veřejný v XV. a XVI. věku*, Praha 1890, posudky, s. X.

37 Např. b. a.: rec. Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst I, Čas* 5, 1891, s. 828–829.

38 „Poněvadž vážní kritikové nebyli se slohem mým docela spokojeni, leccos, co v něm není, i na horší stránku vykládajíce, oklešťoval jsem v přítomném svazku všecko, co by mohlo čtoucím býti protosmyslné, a činil jsem tak úzkostlivě, že naposled strach, abych nebyl fezal, piloval a klestil na úkor životi slohové, s kterou se dnes a budoucně knihy psáti musí a budou.“ Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst II*, Praha 1892, předmluva, s. V.

39 „Práce Wintrovy čtenáře nikterak neunavují (zdůraznila V. B.), an spisovatel velmi případně rozděluje v nich světlo a stín, stránku vážnou i žertovnou, tak /.../ že mysl čtenářova ni na chvíli nepociťuje únavy sledujíc autora při různých jeho exkurzích do dávných dob vlasti naší.“ J. F. Vrba (= F. Dlouhý), rec. Z. Winter, *Starobylé obrázky z Rakovnícka, Literární listy* 7, 1886, s. 139–140.

prostřednosti... jenž zahrabán do svých dlouholetých studií kulturněhistorických /.../ pokusil se ve šťastné chvíli vykřesati z té mrtvé, plisní zapadlého světa obestřené hmoty, kus živoucí skutečnosti“.⁴⁰ Odborným kruhům teď předesílal, že přes blížící se abrahamoviny stojí teprve na počátku velké práce, že jeho tížadostí je ještě „pojednati o církvi, o školství, o řemesle a poměrech společenských“.⁴¹

Nabízela se mu možnost univerzitní dráhy, a Winter v tomto směru žárlivě sledoval publikační aktivity svého konkurenta na poli kulturní historie, Čenka Zíbrta.⁴² Pochvala za píli, již mu v příznivém posudku *Kulturního obrazu* jako středoškolskému profesorovi udělil Antonín Rezek,⁴³ nebyla pro jeho ambice zvlášť výraznou podporou. Dokonce i fejetonista *Lumíru*, okouzlený anglickým slabikářem pro obecné školy, v němž našel „plastické líčení starošlechtické domácnosti, vyňaté z Longmanových *Anglických dějin*“, jež „jsou kniha naprosto vědecká“, neopomněl zdůraznit, jak v Čechách podobné Wintrovny snahy krutě narážejí: „Ten člověk je beletrista a žádný historik! Ó hrůza! Viz příklad s doktorem S. Wintrem. Nad jeho líčením staročeského života věda se útrpně usmívá.“⁴⁴

Jak je známo, pro nově ustavený obor kulturní historie se na univerzitě habilitoval Zíbrt a pozdější útoky na Wintrovu vědeckou působivost, které přicházely zvláště z řad absolventů Gollova historického semináře, se zdaleka netýkaly pouze „nevědeckého stylu“, ale celkové koncepce práce s vytěženým materiálem, který jak Winter, tak Zíbrt průběžně a pilně zveřejňovali. Po kritice Wintrových prací z dějin školství z pera Tomáše

40 F. Kvapil: rec. Z. Winter, *Starobylé obrázky z Rakovnicka*, *Květy* 8, 1886, č. 2, s. 248.

41 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst II*, předmluva s. 5.

42 Srov. K. Švehla: Jiráskovy dopisy Zikmundu Wintrovi, *Sborník Národního muzea v Praze* 5, 1960, řada C–literární historie, s. 62. Zde Z. Winter A. Jiráskovi 26. 8. 1890.

43 „Kdo při povolání středoškolském dovedl sněsti a zpracovati tak ohromný materiál, jako Winter v tomto spisu, tomu náleží **svrchované uznání** (zdůr. A. R.) a to bez jakékoliv výhrady. Jestliže vyslovuji tudíž neobyčejné píli a snaze spisovatelově úplnou pochvalu, činím jenom pravdě a refentenské povinnosti zadosť.“ A. Rezek: rec. Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst I*, *ČČM* 1891, s. 513.

44 V. K. (= T. G. Masaryk?): Pane redaktore!, *Lumír* 18, 1890, s. 419–420.

Kaliny v *Českém časopise historickém* se ohradil sám autor,⁴⁵ pozdější oslavy šedesátin historiků Golla a Wintra zavdaly podnět k uraženému postoji „muzejníků“, jak generaci starších historiků a jejich sympatizantů, působících v tradičních zemských institucích, vymezil proti „univerzitní“ skupině historiků Josef Šusta.⁴⁶ Ve chvílích, které pro Wintrovo vědecké sebevědomí znamenaly hořké zklamání, s nímž se celý zbytek života útočně vyrovnával, vznikaly jeho vrcholné beletristické práce.

Když v září roku 1900 začala přátelská skupina literátů (Alois Jirásek, Josef Thomayer, Matěj Anastazia Šimáček, Karel Matěj Čapek-Chod, Karel Václav Rais a Zikmund Winter) v Šimáčkově redakci a nákladem jeho strýce Františka Šimáčka vydávat nový „týdeník beletristický a literární“ *Zvon*, první, nejčestnější strana patřila nové rozsáhlé próze *Krátký jeho svět*. „Pražská historie“, kterou tu „vypravuje Zikmund Winter“, se výrazně lišila od podoby předchozích „pražských obrázků“, které Winter v této době řídce, ale přece vydával zvláště ve *Zlaté Praze*.

V nich ještě Wintrův autorský vypravěč vystupoval v roli komentujícího „reportéra“, oslovujícího čtenáře, vysvětloval a doplňoval, hromadil popisy předmětů denní potřeby. Většina jeho beletristických prací v 90. letech se podobala žánrové próze, jak ji známe např. z pera Ignáta Herrmanna. Pokud však Neruda v roce 1889 zdůraznil, že „Zikmund Winter náleží dnes mezi nejčtenější spisovatele české“, protože má „řídky, ano zcela neobyčejný talent pozorovatelský“ a srovnal jeho obrázek s pracemi „žánristů“ a „novelistů“, kteří „pozorují život nynější, kolem nich teprve povstávající a se proudící, a sestavují z pozorovaných drobtů pak obrázky plné pravdy, dojmající jako ten život sám“,⁴⁷ bezděky naznačil že Wintrovo zacházení s marginálními historickými fakty nepatřilo k nejběžnějším.

Historie byla nadále vnímána jako pole, na něž je třeba vcházet s úctou či pietou – tak ostatně skončil i historický obrázek Františka Dvorského. Jako příkladný typ historické prózy se navíc stále více vymezovalo dílo Jiráskovo, jehož narativní postupy byly pohledu ironického Wintrova vypravěče více než vzdáleny. U Wintrova (převážně humoristického) obrázku z 90. let byla tak paradoxně nadále zdůrazňována jeho popu-

45 *ČCM* 75, 1901, s. 555–557.

46 J. Šusta: Jaroslav Goll. 1846–1906, *Čechische Revue* 1, 1906/1907, s. 17–35.

47 Srov. J. Neruda: Zikmund Winter, *Humoristické listy* 31, 1889, č. 15, s. 2.

larizační funkce – tak dnes, s odstupem času, ostatně přistupujeme k líčení soudobého života v pražských ulicích u Ignáta Herrmanna – v knižních souborech proto byly i výrazně fabulované obrázky často zařazovány vedle výčtových inventárních zpráv či odborných přednášek a črt. A pokud Herrmann sám v jedné humoresce „ze zákoutí kancelářského“ sledoval naprosto bezcennou úřední agendu svého hrdiny a její pečlivě ukládané doklady slovy „Co v nich je, vyjde najevo snad po dvou třech stoletích, až se do nich dají Wintrové a Zibrtové budoucnosti. Takovým lidem je největší rozkoší prohrabávat se v podobných starých hadrech. Čím jsou starší, tím důležitější. Je to materiál pro kulturní historii“, dal dostatečně najevo, jak odtažitě byly dobové náhledy na námět pro zábavnou humoristickou povídku.⁴⁸

Nové, obsáhlé a novelisticky laděné prózy, které Winter psal pro *Zvon* na pokračování a jimiž zaplňoval jeho stránky od samého počátku až do roku 1907,⁴⁹ rozhodně starým papírem nešustily a rázem dostaly Wintra na výsluní pozornosti čtenářů i literární kritiky. Nadšen jimi byl mj. i Otakar Theer,⁵⁰ k Wintrovu dílu se konečně vyjádřil (i když s velkými výhradami) i F. X. Šalda,⁵¹ který je do té doby přezíral. A když si Theer kladl otázku, jací že to vlastně jsou Wintroví hrdinové, jako by pro příznivce nových literárních směrů konce století znovu podtrhl Wintrovu spojnicí mezi světem současným a minulým.

Jeho náhled, že Winter uvádí do důkladně probádaného („prožitého“) prostředí historického města vedle trpných, „mařených“, čistých a naivních typů, také postavy měšťáka 19. století, že protagonistou jeho prací je nezřídka „naš buržoa“, jenže „bez nervozy, spokojenější“ a animálnější,⁵²

48 S. Komár (= I. Herrmann): Tajný společník páně Kobrčův. Kancelářská historka, *Švanda dudák* 8, 1889, s. 249.

49 *Krátký jeho svět* (1900, 1901), *Proti pánům* (1902), *Vojačka* (1902), *Rozina sebranec* (1902, 1903), *Peklo* (1903, 1904), *Panečnice* (1907); *Mistr Kampanus* (první díl 1905, 1906, druhý 1906, 1907).

50 O. Theer: Zikmund Winter, *ČČM* 78, 1904, s. 19–32.

51 F. X. Šalda: *Bouře a přehánka*. Dvě novely z historie pražské, *Novina* 1, 1908, s. 412–413.

52 O. Theer: Zikmund Winter, *ČČM* 78, 1904, s. 30.

dnes sotva můžeme přijmout v celé jeho polaritě a vyhaněnosti. Zčásti však vystihuje důležitý aspekt Wintrova uměleckého přístupu k dějinám.

Dominantní v něm byl expresivně pojatý příběh historicky nevýznamného jedince, často evokující zamyšlení nad nejobecnější otázkou smyslu lidského bytí a jeho determinací dobou i prostředím. Způsob, jakým Winter umělecky předváděl osud svých hrdinů, přitom v mnohém souzněl s postupy užívanými v dobové próze s náměty ze současnosti, jimž se často nevyhýbaly ani práce Wintrových přátel a vrstevníků. Rezonoval v nich dobový neoromantismus (*Rozina sebrance*), sklon k naturalismu (*Peklo*), poslední *Panečnice*, Wintrův pokus o novou, čtenářsky atraktivnější polohu nesla výrazné idylické rysy.

Jako umělecká odezva probíhajících polemik tzv. sporu o smysl českých dějin i jako osobně mířená obžaloba odborně nedoceňovaného a raněného Wintra byl v době svého vzniku nahlížen i Wintrův „historický obraz“ *Mistr Kampanus*. Recenzentem *Času* byl dokonce (snad i na pozadí dění v době Gollových a Wintrových narozenin roku 1906 i po nich) hodnocen jako klíčový román, jenž „více nežli z národní dějinné filozofie vyšel z popudů ryze osobních“, protože „přičteme-li k takovým drobnějším rysům Kampana, přičteme-li Mollera, řekneme si, že se tu historie nedělá dost z historie samé, nýbrž že se dnešek přenáší a naráží kamsi do historie“.⁵³

Vulgarizující soud *Času* nepochybně inspirovala i subjektivizace vypravěčských postupů v *Mistru Kampanovi*, jež kulminovala v líčení bělohorské bitvy. Winter se ani při této příležitosti nenechal ovlivnit ověřeným postupem panoramatického pohledu, v němž je možné zachytit všechny důležité detaily boje, ale setrval v jejím přiblížení přes jednající postavy. Dokonce i Jirásek (v jediné recenzi, kterou za svůj život napsal) byl překvapen estetickým účinkem, jež takový vypravěčský přístup dovede vyvolat, současně však upozornil, že pokud Winter „předvádí jenom to, co jeho postavy z české strany vidí a pozorují“, způsobuje tím i jistou „nesnáž“, „poněvadž nemohou všeho vidět nebo alespoň ne určitě, jak žádoucnost“.⁵⁴ Metodu, nezvykle použitou v rozsáhlé próze se závažným námětem, Winter však s úspěchem vyzkoušel už na svých prvních novelách. U nich

53 b.a.: K metodám našeho románu historického, *Čas* 7. 11. 1909, s. 5.

54 cit dle A. Jirásek: *Rozmanitá próza. Obrázky a studie* III, Sebrané spisy Aloise Jiráka 28, J. Otto, Praha 1930, s. 297–298; též J. Janáčková: *Alois Jirásek*, Praha 1987.

se ještě mohlo zdát, že autor pouze dále rozvíjí a mírně transformuje vypravěčské postupy předcházejících obrázků.

Namísto vypravěče, uvedeného jako odborníka limitovaného dochovanými dokumenty, nechal v próze *Krátký jeho svět* nazírat barvitě prostředí Prahy 16. století očima protagonisty Jana Pistoria. Naivita venkovského studenta působila jako hlavní faktor, umožňující autorskému vypravěči přiblížit (a částečně i vysvětlit) všechno, co mohlo na soudobého čtenáře působit nezvykle. Obdobnou úlohu měla i postava vojáka Dupáka, cizince v pražských městech, v novele *Proti pánům*. To, co bylo přijímáno jako běžné u žánrové psychologické povídky (podobně nahlížel do současných pražských rodin Šimáčekův preceptor, student Filip Kořínek),⁵⁵ si však i nadále podrželo punc nepatřičnosti, pokud se chtělo dotýkat významných (a v případě *Mistra Kampana* stále bolavých) událostí z české historie. Teprve moderní historická próza (Jiří Šotola, Vladimír Körner) podtrhla jako důležitý významotvorný prvek v pohledu na dějiny subjektivního „svědka času“ a v mnohém tak navázala na nejlepší Wintrový prózy.

Zikmund Winter dovedl od počátku své tvůrčí cesty nápaditě pracovat s metodami, postupy i uměleckými formami, které byly prověřené a čtenářsky úspěšné. To nové a jedinečné, co na jeho díle stále upoutává, je odvaha, s jakou je mísil a spojoval se specifickým materiálem, který mu poskytoval historický dokument. Právě díky tomu mohla ve Winterových vrcholných pracích vzniknout nová kvalita výpovědi umělecké i odborné.

55 Srov. M. Havel (= M. A. Šimáček): *Ze zápisů phil. stud. Filipa Kořínka. Pohledy do rodin I, II, Praha 1893, 1894.*